Tomasz Puczyłowski

Kłamstwo a implikatura konwersacyjna

Szkic streszczenia referatu;)

1. W referacie zaproponuję definicję kłamstwa – skorzystam z aparatury formalnej, zaprojektowanej przez G. Gazdara i M. Tokarza do analizy – odpowiednio – implikatur konwersacyjnych i wypowiedzi performatywnych.
Nie ma kłamstwa bez intencji skłamania. Kłamca chce bym – ze względu na jego (odpowiednio sformułowaną i wygłoszoną) wypowiedź – zmienił swoje przekonania w określony sposób. Zmiana ta polegać może tak na przyjęciu przeze mnie pewnego przekonania, którego on (kłamca) nie podziela, jak i na odrzuceniu przeze mnie przekonania, które on żywi. Przekonanie, które mam przyjąć lub odrzucić dotyczyć może tak jego przekonań, przekonań kłamcy, jak dotyczyć też może czegoś od nich różnego. Kłamać można więc na wiele sposobów. Gdy znacząco milcząc pozwolę i świadomie spowoduję, że mój interlokutor nabierze błędnych przekonań dotyczących tego, co sam sądzę, lub jaki stan rzeczy w moim mniemaniu ma miejsce, to i wtedy takie zachowanie określić będzie można mianem, jeśli nie kłamstwa, to przynajmniej oszustwa. W naszym referacie skupimy się jednak na analizie wyrażenia „Wypowiedziane z określoną intencją przez nadawcę do odbiorcy zdanie α jest kłamstwem” – „kłamstwo” odniesiemy wyłącznie do wytworów czynności związanych z intencjonalnym wypowiadaniem zdań.
Prace poświęcone kłamstwu koncentrują się zwykle wokół asercji zdań oznajmujących. Zdania te, za pomocą których nadawca stwierdza pewien stan rzeczy, wydają się być wzorcowym środkiem do celowego wprowadzenia adresata w błąd co do stwierdzanych w tych zdaniach stanów rzeczy lub przekonań za ich pomocą wyrażanych. Inne zdania, pytajne, rozkazujące, o ile użyte jako pytania, prośby, rozkazy itp. rzadziej były brane pod rozwagę jako potencjalne środki, którymi posługuje się ten, kto chce skłamać. W referacie zastanowię się również, czy pytanie – o ile jego postawienie będzie skutkiem posiadania pewnej intencji – może zostać uznane za kłamstwo.

2. Przekonania wygodnie jest modelować na zbiorach. W referacie nieskończony, domknięty na konsekwencje i niesprzeczny zbiór przekonań odbiorcy oznaczymy przez ‘**O’** a odpowiedni zbiór przekonań nadawcy – ‘**N’**.
Gdy prawdą będzie to, że ‘p’ $\in$ **O**, powiemy, że odbiorca jest przekonany, że p;
gdy ‘p’ $\notin$ **O** – odbiorca nie jest przekonany, że p;
gdy jednocześnie ‘p’ $\notin$ **O** i ‘$\neg p$’ $\notin$ **O** – odbiorca nie wie, czy p.
Interesować nas również będzie pewien podzbiór przekonań odbiorcy dotyczący przekonań nadawcy określonej wypowiedzi:
jeżeli odbiorca przekonany jest, że nadawca uważa, że p – piszemy: ‘$\boldsymbol{B}$(n, p)’$\in$**O**; jeśli nie jest – ‘$\boldsymbol{B}$(n, p)’$\notin$**O**. Odbiorca może być również przekonany, iż nadawca sądzi, że nieprawda, że p – piszemy wtedy ‘$\boldsymbol{B}$(n, $\neg p$)’$\in$**O**. Odbiorca może być przekonany, że nadawca *nie jest* przekonany, że p ‘$\neg\boldsymbol{B}$(n, p)’$\in$**O**), lub, że nadawca *nie jest* przekonany, że nieprawda, że p (‘$\neg\boldsymbol{B}$(n, $\neg p$)’$\in$**O**). W końcu odbiorca może nie mieć wyrobionego przekonania, co do tego, czy odbiorca jest przekonany, że p: prawdą wtedy jest więc to, że ‘$\neg\boldsymbol{B}$(n, $\neg p$)’$\notin$**O** oraz ‘$\neg\boldsymbol{B}$(n, p)’$\notin$**O**, jak i ‘$\boldsymbol{B}$(n, $\neg p$)’$\notin$**O**, oraz ‘$\boldsymbol{B}$(n, p)’$\notin$**O.**
Niesprzeczny i domknięty na konsekwencje logiczne zbiór przekonań **X** dowolnej osoby x określają następujące reguły (dla dowolnego y):

Jeżeli ‘$\boldsymbol{B}(y, \alpha)$’ $\in \mathbf{X}$, to jeśli ‘$\boldsymbol{B}(y, \alpha \Rightarrow \beta)$’ $\in \mathbf{X}$, to ‘$\boldsymbol{B}(y, \beta)$’ $\in \mathbf{X}$;
Jeżeli ‘$\boldsymbol{B}(y, \neg\alpha)$’ $\in \mathbf{X}$, to ‘$\neg\boldsymbol{B}(y, \alpha)$’ $\in \mathbf{X}$;
Jeżeli ‘$\boldsymbol{B}(y, \neg\alpha)$’ $\in \mathbf{X}$, to ‘$\neg\boldsymbol{B}(y, \alpha)$’ $\in \mathbf{X}$;
Jeżeli ‘$\boldsymbol{B}(y, \alpha)$’ $\in \mathbf{X}$, to ‘$\neg\boldsymbol{B}(y, \alpha)$’ $\notin \mathbf{X}$;
‘$\boldsymbol{B}(y, \boldsymbol{B}(y, \alpha))$’ $\in \mathbf{X}$ zawsze i tylko wtedy, gdy ‘$\boldsymbol{B}(y, \alpha)$’ $\in \mathbf{X}$;
‘$\boldsymbol{B}(y, \neg\boldsymbol{B}(y, \alpha))$’ $\in \mathbf{X}$ zawsze i tylko wtedy, gdy ‘$\neg\boldsymbol{B}(y, \alpha)$’ $\in \mathbf{X}$;
Jeżeli α jest tautologią krz, to ‘$\boldsymbol{B}(y, \alpha)$’ $\in \mathbf{X}$
‘α’ $\in \mathbf{X}$ zawsze i tylko wtedy, gdy ‘$\boldsymbol{B}(x, \alpha) \in \mathbf{X}$

3. Sytuację, w której mamy do czynienia z kłamstwem reprezentować będziemy:

$$SK = <<N, <W(O), W(O[\alpha])>>, \alpha, <O, O[\alpha]>>$$

gdzie kolejne elementy oznaczają: nadawcę, wypowiedź nadawcy wygłaszaną ze względu na jego intencję, oraz odbiorcę – to, co ma zostać wypowiedzią zmienione. Nadawca jest reprezentowany jako para $<N, <W(O), W(O[\alpha])>>$, gdzie pierwszy element reprezentuje przekonania nadawcy, a drugi jego intencję, którą spełnia wypowiadając zdanie o określonej treści semantycznej. Intencję nadawcy reprezentujemy, ponownie, jako parę, gdzie pierwszy element reprezentuje wyobrażenie nadawcy zbioru przekonań odbiorcy, drugi – jest formalną reprezentacją tego, jaki ma być (w zamyśle nadawcy) po wypowiedzi zbiór przekonań jej adresata. Odbiorca jest również reprezentowany jako para – zbiór przekonań odbiorcy przed wypowiedzią α oraz zbiór przekonań odbiorcy powstający pod wpływem użycia zdania α, o ile w chwili wypowiedzi zbiór przekonań odbiorcy tworzył zbiór **O**.

I tak, na przykład, intencję okłamania odbiorcy przez nadawcę (w sytuacji SK) określimy następująco:

(DEF. 1) Nadawca chce swą wypowiedzią α okłamać odbiorcę, gdy
istnieje x taki, że: $x \notin \mathbf{N}$ i $x \notin \mathbf{W}(\mathbf{O})$ i $x \in \mathbf{W}(\mathbf{O}[\alpha])$, lub gdy
istnieje x taki, ze: $x \in \mathbf{N}$ i $x \in \mathbf{W}(\mathbf{O})$ i $x \notin \mathbf{W}(\mathbf{O}[\alpha])$.

4. Przyjmiemy, że zmianę z **O** na $\mathbf{O}[\alpha_{n+1}]$ – to jakich przekonań (dotyczących nadawcy) nabiera odbiorca na podstawie wypowiedzi α – kodyfikuje algorytm G. Gazdara. Algorytm ten jest próbą częściowej formalizacji koncepcji implikatur konwersacyjnych Grice'a.
Gazdar zaproponował precyzyjny sposób wyliczania tego, jakie przekonania odbiorca może przypisać nadawcy w oparciu o wypowiedziane przez nadawcę zdanie (o określonych własnościach syntaktycznych i semantycznych), o ile określone są przekonania tegoż odbiorcy przed daną wypowiedzią:

$$\mathbf{O}[\alpha] = (((\mathbf{O} \cup! f_q(\alpha)) \cup! f_c(\alpha)) \cup! f_s(\alpha)) \cup! f_p(\alpha),$$

gdzie

Im-plikatura jakościowa

‘$f_q(\alpha)$’ oznacza skończony zbiór potencjalnych implikatur jakościowych wypowiedzi α.
Potencjalną implikaturę jakościową wypowiedzi α (gdzie α jest asercją zdania oznajmującego) definiuje się następująco: $f_q(\alpha) := \{B(n, \alpha)\}$
Gdy nadawca zadaje odbiorcy pytanie α, której odpowiedzi właściwe tworzą zbiór $\{p_1,\ldots,p_n\}$ (n>1), potencjalną implikaturą jakościową$_1$ pytania $n(\alpha)$ jest

$$f_Q'(\alpha, \{p_1,..., p_n\}) := \{\neg\boldsymbol{B}(n, p_1),\ldots, \neg\boldsymbol{B}(n, p_n), \neg\boldsymbol{B}(n, \neg p_1),\ldots, \neg\boldsymbol{B}(n, \neg p_n)\}$$

Gdy nadawca zadaje pytanie α o zbiorze odpowiedzi właściwych $\{p_1,\ldots,p_n\}$ (n>1) odbiorcy, potencjalna implikaturą jakościową$_2$ pytania α jest

$$f_Q''(\alpha, \{p_1,..., p_n\}) := \{\boldsymbol{B}(n, \boldsymbol{B}(o, p_1) \vee\ldots\vee \boldsymbol{B}(o, p_n))\}.$$

Kto bowiem zadaje pytanie jakiejś osobie, ten przyjmuje, że respondent wie, która z odpowiedzi właściwych jest prawdziwa.
Potencjalną implikaturą jakościową pytania określamy jako sumę potencjalnej implikatury jakościowej$_1$ oraz jakościowej$_2$

$$f_Q(\alpha, \{p_1,..., p_n\}) = f_Q'(\alpha, \{p_1,..., p_n\}) \cup f_Q''(\alpha, \{p_1,..., p_n\})$$

Im-plikatura skalarna

'$f_s(\alpha)$' – skończony zbiór potencjalnych implikatur skalarnych
Potencjalną implikaturę skalarną $f_s(\alpha)$ asercji α określić można następująco:
$f_s(\alpha) := \{\boldsymbol{B}(o_1, \neg\beta[w_i])\}$ dla dowolnych $\beta[w_i]$, takich, że dla dowolnej skali ilościowej S i dowolnych w_i, $w_{i+1} \in$ S:
α zawiera wyrażenie w_{i+1} oraz $\beta[w_i] \models \alpha[w_{i+1}]$,
gdzie $\alpha[w_{i+1}]$ i $\beta[w_i]$ różnią się tym jedynie, że tam, gdzie w $\alpha[w_{i+1}]$ jest wyrażenie w_{i+1}, tam w $\beta[w_i]$ jest wyrażenie w_i nie będące w $\beta[w_i]$ w zasięgu żadnego spójnika logicznego o zasięgu szerszym niż w_i. Czyli $\beta[w_i]$ i $\alpha[w_{i+1}]$ są parą prostych zamienników ze względu na w_i i w_{i+1}. Wyrażenie α jest proste ze względu na β, gdy β nie występuje w α w zasięgu żadnego spójnika. Wyrażenie $\alpha[w_{i+1}/w_i]$ oznacza wyrażenie powstałe z $\alpha[w_i]$ poprzez zastąpienie w_i przez w_{i+1} w miejscu, w którym stało w $\alpha[w_i]$ wyrażenie w_i; $\alpha[w_{i+1}]$ jest zamiennikiem wyrażenia $\alpha[w_i]$ ze względu na w_i i w_{i+1}, gdy $\alpha[w_{i+1}/w_i] = \alpha[w_{i+1}]$
Ciąg $<w_1,\ldots, w_n>$ jest skalą jeśli dla każdego wyrażenia prostego α ze względu na w_i:
$\alpha \models \alpha[w_{i+1}/w_i]$ i nieprawda, że $\alpha[w_{i+1}/w_i] \models \alpha$. Na przykład skalą jest: <wszyscy, niektórzy>, <i, lub>.
Gdy nadawca zadaje pytanie α o zbiorze odpowiedzi właściwych $\{p_1,\ldots, p_n\}$ (n>1), potencjalną implikaturą skalarną jest zbiór

$$f_S(\alpha, \{p_1,..., p_n\}) := \{\boldsymbol{B}(n, p): p \in f_s(p_1) \cap\ldots\cap f_s(p_n)\}.$$

Im-plikatura składnikowa

'$f_c(\alpha)$' – skończony zbiór potencjalnych implikatur składnikowych
Potencjalną implikaturę składnikową asercji α określić można następująco:
$f_c(\alpha) := \{\neg\boldsymbol{B}(n, \beta), \neg\boldsymbol{B}(n, \neg\beta)\}$ dla wszystkich zdań β:

- β jest zdaniem podrzędnym w zdaniu α;
- non($\alpha \models \beta$)
- non($\alpha \models \neg\beta$)
- α ma jakiś zamiennik wyrażeniowy $\alpha[\delta]$ ze względu na β i δ, gdzie δ jest zdaniem:
  - $\delta \neq \beta$
  - $\boldsymbol{B}(n, \delta) \notin f_p(\alpha[\delta])$
  - $\boldsymbol{B}(n, \neg\delta) \notin f_p(\alpha[\delta])$

Gdy nadawca zadaje pytanie α o zbiorze odpowiedzi właściwych $\{p_1,\ldots, p_n\}$ (n>1), potencjalną implikaturą składnikową jest zbiór *f*

$$f_C(\alpha, \{p_1,..., p_n\}) := \{\boldsymbol{B}(n, p): p \in f_c(p_1) \cup\ldots\cup f_c(p_n)\}.$$

Im-plikatura presupozycyjna

'$f_p(\alpha)$' – skończony zbiór potencjalnych presupozycji pragmatycznych
Potencjalną presupozycję $f_p(\alpha)$ wypowiedzi α można określić jako sumę $f_p'(\alpha)$, $f_p''(\alpha)$, $f_p'''(\alpha)$ następująco:
$f_p'(\alpha) := \{\boldsymbol{B}(n, \beta)$: α jest zdaniem postaci 'X v, że β Y', gdzie 'v' jest czasownikiem faktywnym a 'X' i 'Y' są dowolnymi ciągami wyrażeń}
$f_p''(\alpha) := \{\boldsymbol{B}(n$, istnieje $\beta)$: α jest zdaniem, w którym występuje deskrypcja określona $\beta\}$
$f_p'''(\alpha) := \{\boldsymbol{B}(n, \beta)$: α jest zdaniem, w którym zdanie β występuje w zasięgu słowa „zanim”}
Gdy osoba zadaje pytanie α o zbiorze odpowiedzi właściwych $\{p_1,\ldots, p_n\}$ (n>1), im-plikaturą presupozycyjną jest zbiór

$f_P(\alpha, \{p_1,..., p_n\}) := \{\boldsymbol{B}(\mathrm{n}, p): p \in f_p(p_1) \cap \ldots \cap f_p(p_n)\}$.

Im-plikatura założeniowa

Gdy osoba nadawca zadaje pytanie, takie, że *p* jest jednym z jego z założeń, to potencjalną implikaturą założeniową jego pytania jest

$f_Z(\alpha, \{p_1,..., p_n\}) := \{\boldsymbol{B}(\mathrm{n}, p)\}$.

Implikatury potencjalne mogą zostać odwołane. By formalnie oddać kasację implikatury potencjalnej, wprowadzone jest działanie '$\cup$!". Definicja działania '$\cup$!' przedstawia się następująco:

$\boldsymbol{X} \cup! \boldsymbol{Y} = \boldsymbol{X} \cup \{y: y \in \boldsymbol{Y} \wedge (\forall_{\mathbf{Z} \subset \mathbf{X} \cup \mathbf{Y}})[(\boldsymbol{Z} \cup \{y\}) \in \mathrm{NSP} \Leftrightarrow \boldsymbol{Z} \in \mathrm{NSP}]\}$.

Zbiór $\boldsymbol{X}$ powiększamy o te elementy zbioru $\boldsymbol{Y}$, które są niesprzeczne z dowolnym niesprzecznym podzbiorem $\boldsymbol{X} \cup \boldsymbol{Y}$.

W referacie zaproponujemy modyfikację algorytmu Gazdara, dzięki której możliwe będzie opisanie rewizji i kontrakcji przekonań ze względu na wypowiedź α.

Zmianę **O** w **O**[α] w sytuacji, w której padło określone pytanie α o zbiorze odpowiedzi właściwych $\{p_1,\ldots, p_n\}$ (n>1), proponujemy zaś obliczać zgodnie ze wzorem:

$\mathbf{O}[\alpha_n] = ((((\mathbf{O} \cup! f_Q(\alpha,\{p_1,\ldots, p_n\})) \cup! f_Z(\alpha,\{p_1,\ldots, p_n\})) \cup! f_C(\alpha,\{p_1,\ldots, p_n\})) \cup! f_S(\alpha,\{p_1,\ldots, p_n\})) \cup! f_P(\alpha,\{p_1,\ldots, p_n\})$

Literatura

Gazdar, Gerald, (1979), *Pragmatics: Implicature, Presupposition, and Logical Form*. London: Academic Press

Tokarz, Marek (1993), *Elementy pragmatyki logicznej*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe PWN